

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НАСИЧЕНІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ФАХОВИХ СУБМОВ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ)

Леся БЕСПАЛЬЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено термінологічну насиченість німецьких та українських нормативно-правових документів у межах фахової субмови ядерної безпеки, виконано статистичні розрахунки насиченості текстів вузькогалузевими та загальнонауковими термінами, проаналізовано отримані результати та обґрунтовано важливість термінологіки для фахового тексту.

Ключові слова: *термінологічна насиченість, фахова субмова ядерної безпеки, фаховий текст, вузькогалузеві та загальнонаукові терміни.*

The article considers terminological saturation of German and Ukrainian speaking professional texts in nuclear safety sublanguage. Statistic analysis of these texts enabled the author to compare the percentage ratio of inner-professional, inter-professional, outer-professional and general vocabulary, its formation and functions.

Key words: *technical terminology, terminological saturation, nuclear safety sublanguage, inner-professional, inter-professional, outer-professional and general vocabulary.*

Сучасний стан розвитку інформаційного суспільства фіксує формування нових та удосконалення існуючих фахових субмов у різних сферах людської діяльності, що спонукає до ґрунтовних досліджень мовних засобів, адекватних вимогам комунікації в певній сфері науки чи техніки, та всебічного аналізу процесів термінологізації лексики. Характерною рисою сучасного етапу соціально-економічного розвитку України є подальший розвиток використання ядерної енергії. Наслідки цього процесу не обмежуються сферами науки, техніки, медицини, а знаходять своє відображення в різних сферах життя, зокрема в ядерній енергетиці.

У сучасних умовах, коли розвиток ядерної енергетики набув широкомасштабного характеру і зросла кількість країн, які експлуатують об'єкти ядерної енергетики, забезпечення ядерної безпеки вийшло за межі інтересів окремої держави і набуло міжнародного значення. Координація та об'єднання зусиль по забезпеченню ядерної безпеки – порівняно новий напрям міжнародного співробітництва у сфері мирного використання ядерної енергії. Одна із особливостей цього напрямку полягає в тому, що він дедалі більше набуває міжнародно-правових форм. Свідченням цього є прийняття Міжнародної конвенції з ядерної безпеки (1994 р), яку Україна ратифікувала 17 грудня 1997 р. З цього часу активно починає розвиватися нормативно-правова база ядерної

безпеки, що логічним своїм наслідком має формування фахової субмови ядерної безпеки, яка б могла гарантувати повноцінне функціонування цієї сфери міжнародних відносин та забезпечити спілкування на високому фаховому рівні.

Тому в порівнянні з іншими, фахова субмова ядерної безпеки (надалі ФСЯБ) є досить молодою та мало дослідженою, що й привертає увагу науковців та викликає необхідність вивчення закономірностей її формування та принципів функціонування.

Розуміння фахової мови як засобу вираження текстової інформації, вимагає визначення загальних особливостей фахового тексту в плані лексичного наповнення, тому особливою актуальним постає питання насиченості наукового тексту фаховими термінами. Цю проблему розглядають багато лінгвістів та термінологів: М. Володина, К. Галінські, Т. Кияк, В. Лейчик, Ф. Циткіна, В. Синьо, О. Ріба та інші.

Об'єктом нашої розвідки виступають нормативно-правові документи німецької та української ФСЯБ. *Предмет* складає термінологічна насиченість досліджуваних текстів. *Мета нашого дослідження* полягає у виявленні ступеня термінологічної насиченості в німецьких та українських нормативно-правових документах в межах ФСЯБ.

Як виявилось, визначити поняття «термін» не так просто, адже це питання стало предметом суперечок та дискусій з боку великої кількості лінгвістів, які з одного боку намагалися дати якнайточніше визначення 'терміна' та перерахувати всі його характеристики, та з іншого боку узагальнити всі якості терміна в одній універсальній дефініції. Ми запропонуємо декілька визначень, які, на нашу думку, не заперечують, а доповнюють одне одного.

Як стверджує В. Лейчик, "термін – це лексична одиниця мови для спеціальних цілей, що позначає загальне, конкретне чи абстрактне поняття теорії певної спеціальної галузі знань чи діяльності" [2; 32].

За словами Е. Скороходька "науковий термін – це слово, стале словосполучення або скорочення, яке виражає та певною мірою класифікує в даній системі наукової термінології конкретне наукове поняття, відображаючи у своїй смисловій структурі характерні ознаки об'єкта термінування та взаємозв'язки цього об'єкта з іншими з достатньою для взаємного спілкування точністю" [4; 13].

Отже, з цих дефініцій слідує, що термін не тільки позначає окреме поняття, а й є елементом системи, в межах якої він має своє значення та місце.

Науково-технічні тексти, в яких використовуються терміни, діляться на 3 групи: терміновикористовуючі, термінофіксуючі і терміностворюючі [6; 123]. До першої групи належить значна кількість жанрів текстів, до яких входять уже раніше відомі реципієнту терміни – це оглядові статті, різного роду технічні, ділові та економічні документи, словники, науково-популярні, публіцистичні та художні твори. До другої групи належать тлумачні термінологічні словники, енциклопедії, довідники, тезауруси, деякі підручники, термінологічні стандарти та рекомендації, які спеціально призначені, щоб оцінити, відібрати, рекомендувати й закріпити терміни та визначення їх значень (дефініцій). Третя група включає тексти, автори яких вперше вводять нові терміни в процесі формулювання та викладення нових теорій, концепцій, винаходів.

Як ми вже згадували раніше, об'єктом нашого дослідження є нормативно-правові документи ФСЯБ, які з одного боку можна вважати терміновикористовуючими текстами, проте з іншого – вони мають також всі риси термінофіксуючих текстів, так як містять перелік термінів, які використовуються в цих документах, та дефініції до кожного терміну для виключення двозначності у тлумаченні інформації.

Аналіз фахових текстів, запропонований К. Галінські [6; 117–131], на предмет їх розуміння та сприйняття адресатами залежно від термінологічної насиченості полягає у відокремленні на першому етапі власне термінів у тканині фахового тексту й намаганні зрозуміти мету, задля якої цей текст було створено, на другому етапі – відокремлення загальноновживаної лексики й спроби встановити ступінь розуміння за наявними терміноодинацями. Даний аналіз дає можливість виявити місця, які є відправними для розуміння фахового тексту адресатом, незалежно від його соціально-фахової приналежності.

Термінологічна насиченість (виражена у %) – це ймовірність того, що випадково взяте повнозначне слововживання є термінологічним, тобто це частка термінологічних слововживань серед повнозначних слів. Термінологічну насиченість текстів можна оцінювати з точністю 0,05 та достовірністю 95% [детальніше 5; 18]. Для оцінки термінологічної насиченості нормативно-

правових документів ФСЯБ було зроблено 10 вибірок приблизно однакового обсягу (350–450 повнозначних слів).

Слід зазначити, що під вузькогалузевими термінами ФСЯБ ми розумітимемо також міжгалузеві омоніми, вжиті в проаналізованих нами текстах у значенні, котре відповідає терміносистемі ядерної безпеки. Загальнонауковими термінами вважатимемо терміни, здатні обслуговувати усі галузі наукових знань при сталому значенні за дефініцією.

Під загальноновживаною лексикою маємо на увазі ту частину лексичного фонду літературної мови, котра не є пов'язана із жодною спеціальною сферою знань, та яка позначає предмети, явища, дії, ознаки, які присутні у повсякденному житті усієї освіченої спільноти користувачів даною мовою, і тому ця лексика уможливорює загальнонаціональне спілкування. Межі загальноновживаної лексики, як, власне, і термінологічної, відкриті для проникнення, і природно, що існує певний перехідний простір між зонами загальноновживаної та фахової лексики. Це означає, що, залежно від контексту, частина лексичних одиниць загальноновживаної мови використовується тією чи іншою фаховою мовою для позначення денотатів із сфери спеціальних знань і через дефініцію отримує своє спеціальне значення. Таким чином, вони стають омонімами до відповідної лексичної одиниці загальноновживаної мови [7; 162].

Термінологічна лексика спеціальної підмови науки, в галузі якої написаний той чи інший досліджуваний текст, несе, згідно з визначенням терміна, нову інформацію, задля повідомлення якої саме і створений цей текст. Очевидно, що чим вища насиченість тексту вузькогалузевими термінами, тим вищий ступінь зорієнтованості цього тексту на проблеми конкретної галузі наукової інформації. Така обставина говорить про необхідність визначення термінонасиченості фахового тексту.

Для оцінки термінонасиченості текстів нам довелося оперувати такими величинами як терміновживання та повнозначне слововживання. Терміновживанням можна вважати кожен випадок залучення в тексті лексичної одиниці, яка за дефініцією є терміном (слово, лексикалізоване словосполучення, абревіатура, скорочення, усталене символічне позначення, формула), а також їхні дейктичні заміни. Під повнозначним слововживанням мається на увазі кожен випадок залучення в тексті повнозначних слів та лексикалізованих словосполучень, а також їхніх дейктичних заміни. Звідси, під термінологічною насиченістю тексту варто розуміти відношення множини терміновживань у тексті до множини повнозначних слововживань у цьому тексті, і виражатимемо її у відсотках.

Нами було відібрано 10 нормативно-правових документів ФСЯБ (приблизно однакових обсягів) та підраховано кількість: а) вузькогалузевих терміновживань, б) загальнонаукових терміновживань та в) повнозначних слововживань загальноновживаної лексики. Сума цих трьох величин дає множину повнозначних слововживань у тексті.

Таблиця 1 подає статистику насиченості відібраних нами для аналізу німецькомовних текстів ФСЯБ [9].

Таблиця 1

Нормативно-правові документи німецької ФСЯБ

№ тексту	К-сть повнозначних слововживань	К-сть уживань вузькогалузевих термінів	Насиченість тексту вузькогалузевими термінами	К-сть уживань загальнонаукових термінів	Насиченість тексту загальнонауковими термінами	К-сть уживань загальноновживаних л.о.	Насиченість тексту загальноновживаними л.о.
1	442	174	39.4%	91	20.6%	177	40%
2	364	190	52.2%	82	22.5%	92	25.3%
3	381	159	41.7%	102	26.8%	120	31.5%
4	420	206	49%	78	18.6%	136	32.4%
5	437	248	56.8%	86	19.7%	103	23.5%
6	412	183	44.4%	104	25.2%	125	30.4%
7	378	162	42.9%	71	18.9%	145	38.2%

8	353	136	38.5%	108	30.6%	109	30.9%
9	415	207	49.9%	94	22.6%	114	27.5%
10	402	158	39.3%	129	32.1%	115	28.6%

Таблиця 2 подає статистику насиченості відібраних нами для аналізу українських текстів ФСЯБ [10].

Таблиця 2

Нормативно-правові документи української ФСЯБ

№ тексту	К-сть повнозначних слововживань	К-сть уживань вузькогалузових термінів	Насиченість тексту вузькогалузовими термінами	К-сть уживань загальнонаукових термінів	Насиченість тексту загальнонауковими термінами	К-сть уживань загальноновживаних л.о.	Насиченість тексту загальноновживаними л.о.
1	450	203	45.1%	117	26%	130	28.9%
2	396	164	41.4%	108	27.3%	124	31.3%
3	408	159	39%	93	22.8%	156	38.2%
4	326	117	35.9%	73	22.4%	136	41.7%
5	363	116	31.1%	122	33.6%	125	34.4%
6	425	216	50.8%	94	22.1%	115	27.1%
7	387	137	35.4%	86	22.2%	164	42.4%
8	372	112	30.1%	129	34.7%	131	35.2%
9	441	225	51%	141	32%	75	17%
10	377	130	34.5%	143	38%	104	27.5%

Проведені статистичні дослідження та їх результати представлені в таблиці 1 та таблиці 2 дозволяють прослідкувати насиченість нормативно-правових документів вузькогалузовими та загальнонауковими термінами, а також загальноновживаними лексичними одиницями в порівняльному аспекті української та німецької ФСЯБ. Крім того згідно цих даних можна визначити середній рівень насиченості текстів конкретними лексичними одиницями в межах двох мов.

Як бачимо, насиченість текстів ФСЯБ вузькогалузовими термінами вища від насиченості цих самих текстів загальнонауковими термінами чи лексикою загального вжитку: у 10 текстах із 10 німецькою мовою та в 7 із 10 – українською, що свідчить про вищий рівень вузькогалузової спеціалізації саме німецькомовних документів. З іншого боку, не можна не помітити суттєву різницю у рівнях насиченості текстів вузькогалузовими термінами у межах однієї мови. Якщо мінімальний відсоток у досліджуваних текстах 38.5 у німецькомовних документах та 30.1 – в українських, то максимальний – 56.8% в німецьких текстах та 51% – в українських. Середній рівень насиченості вузькогалузовими термінами нормативно-правових документів німецької мови складає 45.4%, а в українських – 39.4%. Враховуючи частотність використання термінів та середній рівень насиченості текстів вузькогалузовою термінологією, можна зробити висновок, що термінологія німецької ФСЯБ має значно вищий рівень розвитку та є більшою за обсягом лексичних одиниць, що створює труднощі при передачі інформації українською мовою в силу того, що певні еквівалентні терміни відсутні в українській ФСЯБ. З огляду на такі обставини очевидно стає необхідність розвитку, вдосконалення та уніфікації української термінології ФСЯБ, що могло б вирішити численні проблеми перекладу зокрема.

Причину різного рівня насиченості фахових текстів вузькогалузовими термінами слід, на наш погляд, убачати у жанрах текстів, ступені фахової спеціалізації, рівні науковості тексту, джерелі інформації, адресата та адресанта, рівні концентрації тексту на вузькій фаховій проблемі тощо. Тому визначення рівня термінологічної насиченості текстів можна вважати частково суб'єктивним процесом, так як не всі причини використання вузькоспеціалізованих термінів можна вважати об'єктивними та передбачуваними. Проте ми зосереджуємо нашу увагу виключно на нормативно-правових документах, які розраховані на одного й того ж реципієнта та мають

відносно однаковий ступінь фахової спеціалізації та науковості як німецького, так і українського тексту. Таким чином підвищуючи рівень об'єктивності подачі даних.

За принципом частотності вживання термінів у текстах їх можна поділити на: а) часто вживані (ключові слова); б) терміни середньої частоти вживання; в) зрідка вживані терміни. Розгляд термінів на основі такої класифікації має теоретичне та практичне значення. Це дозволяє простежити за функціональним рухом термінів, виявити певні закономірності розвитку їх у рамках однієї мови і ряду мов, науково передбачити комунікативну функцію термінів у перспективі. Визначення частотності (що певним чином корелює з продуктивністю терміна) служить важливому практичному застосуванню, зокрема, при складанні частотних термінологічних словників, а також при створенні спеціальних словників з різних галузей науково-технічних знань, термінологічних словників мінімумів та спеціальних предметних словників. Для підрахунків частотності вживання термінів широко використовується метод статистичного аналізу. Він дозволяє виявити ключові та опорні слова. За дослідженнями Н. Ветлова 600 найбільш частотних слів, тобто таких, які відносимо до першої групи, дають розуміння 80% тексту з вузької науково-технічної спеціальності. Терміни з меншою частотою вживання несуть менше комунікативне навантаження, проте вони не є перепорою для розуміння тексту [3; 90].

Як бачимо, найважливішу інформацію у фаховий текст закладено передусім через вузькогалузеві терміни. Загальнонаукова термінологічна лексика доповнює, логічно зорганізовує виклад думок у тексті. Загальновживана ж лексика виконує зв'язну, обслуговуючу функцію, але не несе фахово релевантної інформації. Це говорить на користь прямого зв'язку між ступенем насиченості тексту термінологічною лексикою даної галузі та ступенем його інформативності. А в сенсі міжнародного наукового спілкування – про вагомість адекватного відтворення наукових понять та інтернаціонального узгодження термінологічних одиниць і терміносистем галузевих підмов задля уможливлення наукового дискурсу перекладу. Результати дослідження термінологічної насиченості німецькомовних текстів ФСЯБ та проведений експеримент щодо інформативної вагомості вузькогалузових термінів у тексті говорять про потребу: 1) ґрунтовного вивчення структурно-семантичних моделей термінотворення у вихідній мові та мові перекладу, що стало б у нагоді в процесі творення чи запозичення нових термінів, а також стандартування термінологій на національному та інтернаціональному рівнях; 2) знаходження достатніх термінотвірних можливостей, зокрема в українській мові, які б уможливлювали адекватний переклад наукової літератури ФСЯБ українською мовою та з української мови. Це особливо актуально у зв'язку з історично зумовленою недостатньою розробленістю наукових термінологій українською мовою.

Здійснений у статті статистичний аналіз насиченості термінологічною лексикою німецьких та українських нормативно-правових документів ФСЯБ пропонується тільки як етап, необхідний для подальшого дослідження фахового тексту, перш за все з огляду його розуміння та адекватного перекладу засобами української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Д'яков А.С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – Київ: Видавничий дім "KM Academia", 2000. – 218 с.
2. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / Лейчик Владимир Моисеевич – М.: КомКнига, 2006. – 256 с.
3. Лешук Т. Словни́цтво і науково-технічний поступ (на основі німецько-українських лексичних порівнянь) кн. 4: Проблема фахової лексики / Лешук Т. – Львів: Просвіта, 1994. – 220 с.
4. Скороходько Э.Ф. Вопросы перевода английской технической литературы (Перевод терминов) / Скороходько Эдуард Федорович – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1963. – 91 с.
5. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф. А. Циткина – Львів: Изд-во при Львовском государственном ун-те издательского объединения "Вища школа", 1988. – 158 с.
6. Ammon U. Probleme der Soziolinguistik. In: Lothar Hoffmann. Fachsprachen und Gemeinsprache: Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft = Languages for special purposes / Ammon Ulrich – Berlin; New York: de Gruyter, 1998 – 1379 S.
7. Galinski Ch. Terminology and specialized Kommunikation: Proceedings of the international conference / Ch. Galinski – Wien: TermNet, 1998. – Vol. 1. – P. 117-131.
8. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung. In: Lothar Hoffmann, Fachsprachen und Gemeinsprache: Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft = Languages for special purposes / hrsg. von Lothar Hoffmann. – Berlin; New York: de Gruyter, 1998 – 1379 S.
9. Gesetz über die friedliche Verwendung der Kernenergie und den Schutz gegen ihre Gefahren. – Access mode.
10. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>. – Title from the screen.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Беспальченко – викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фахові мови, термінознавство, прикладна лінгвістика, термінологічні бази даних.